

УДК 159.922.6

С. В. Пухно

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

В статті представлені здобутки теоретичного та експериментального вивчення психологічних аспектів професійної мотивації студентів вищих навчальних закладів – майбутніх викладачів фізико-математичних дисциплін та їх психологічних особливостей, а також аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень, які присвячені питанням, пов'язаним з мотивацією навчальної діяльності студентів навчальних закладів різних типів. В статті представлено аналіз понять професійної спрямованості, як складного психологічного явища, що характеризує психологічну готовність до вибору напрямку майбутньої професійної діяльності, та професійного самовизначення, як вибору тієї професії, що найбільше відповідає індивідуальним рисам молодій людині.

***Ключові слова:** емпатія, мотиви, мотивація, спрямованість, особистісне та професійне самовизначення, професійна мотивація, професійна спрямованість, професійне становлення, професійний успіх.*

Постановка проблеми. Питання професійного самовизначення особистості досить активно розробляли у своїх працях видатні вітчизняні представники психолого-педагогічної думки, такі як, М. Р. Гінзбург, Є. І. Головаха, Є. О. Клімов, І. С. Кон, БМ. С. Пряжнікова, Н. В. Самоукіна, С. Н. Чистякова, П. А. Шавірта ін. Сучасний стан розвитку суспільства потребує визначення нових завдань у практиці професійної орієнтації людей: важливо зрозуміти та організувати процес професійного самовизначення особистості як важливий етап самореалізації внутрішнього потенціалу через професію. Людина проходить період професійного самовизначення у період навчання. Професійний успіх тісно пов'язаний з особистісним успіхом – виявом та ствердженням особистої позиції в різних ситуаціях та вибором особистого життєвого шляху, який дає можливість певною мірою реалізувати себе. Професійний розвиток на різних етапах професіоналізації не може відбуватися без саморозвитку, самовдосконалення особистості. Сучасне життя вимагає постійної підготовки фахівців, удосконалення професійних знань, вмінь та навичок, проте, успішність професійної діяльності буде залежати від співвідношення таких важливих аспектів, як особистісна і професійна мотивація, прагнень та спрямувань людини, її можливостей, активності у навчально-професійній діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. В сучасних психологічних дослідженнях, присвячених питанням, пов'язаним з мотивацією навчальної діяльності студентів навчальних закладів різних типів, ці проблеми розглядаються комплексно[1-8]. Підвищена увага дослідників до цих питань цілком зрозуміла, адже саме мотиваційний компонент навчання не тільки забезпечує високі результати навчання, але й стимулює пізнавальну активність юнаків, необхідну в майбутньому в будь-яких життєвих ситуаціях. Необхідно відзначити, що проблеми мотивації навчальної діяльності студентів ВНЗ розглядаються в працях М. Й. Боришевського, М. І. Дьяченко, Э. П. Ільїна, Л. О. Кандилович, Ю. М. Орлова, Є. М. Никіреєва, П. О. Просецького, В. А. Семиченко та ін. Визначенням ролі й місця здібностей, інтересів, мотивів та особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей займалися Е. Ф. Зеєр, Б. Ф. Ломов та ін. На сучасному етапі особливого значення набуває потреба

особистісного підходу щодо формування особистості фахівця-професіонала, розвитку його професійної самосвідомості (І. В. Дубровіна, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. В. Чепелева та ін.).

Мета статті полягає у теоретичному та експериментальному вивченні психологічних аспектів професійної мотивації майбутніх викладачів фізико-математичних дисциплін. Вважаємо, що на професійну мотивацію студентів ВНЗ, майбутніх викладачів, будуть впливати їх психологічні особливості. Реалізація мети дослідження зумовила необхідність вирішення таких дослідницьких завдань, як проведення дослідження психологічних особливостей та особливостей професійної мотивації студентів вищого навчального закладу фізико-математичного факультету вищого навчального закладу України.

Виклад основного матеріалу. Особливістю мотивації навчальної діяльності студентів є наявність наступних складових: життєзабезпечення, особистісного розвитку, навчальної діяльності, соціальної взаємодії, професійного становлення. Абсолютна перевага кожної з цих детермінант означає не просто порушення рівноваги між ними, а й істотні деформації в майбутньому. У той же час, специфіка студентського періоду життя така, що провідним чинником у ньому, через об'єктивні причини, – є професійне становлення, що повинне забезпечувати взаємодоповнення всіх інших складових. Провідним поняттям в цьому процесі постає поняття мотивації. Мотивація – спонукання, що викликає активність організму і визначає його спрямованість. Утворює цю складну структуру ієрархія домінуючих мотивів – усвідомлених та неусвідомлених психологічних факторів, що спонукають індивіда до виконання певних дій та визначають його спрямованість до мети [3].

Термін «мотивація» використовується у всіх галузях психології, які досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки людини. Спрямованість особистості – її інтегральна властивість, в психології розглядається як утворення, що визначає основний напрям її діяльності, поведінку в конкретних життєвих ситуаціях; являє собою сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості, характеризується інтересами, схильностями, переконаннями і ідеалами особистості, що складають її світогляд і проявляється в практичній діяльності [3;5;6].

Професійна спрямованість – складне психологічне явище, яке характеризує психологічну готовність особистості до вибору напрямку його майбутньої професійної діяльності [2;4;7]. Професійне самовизначення – це вибір із всіх професій тієї, що найбільше відповідає індивідуальним рисам людини. Професійне самовизначення особистості є важливим, адже вірне самовизначення сприятиме професійному розвитку. Спрямованість особистості проявляє себе в різних сферах людської діяльності. Спрямованість на професійну діяльність проявляється на певному етапі розвитку особистості (в юності) і стає в цей період життя центральним особистісним новоутворенням. Спрямованість, за М. С. Пряжніковим, інтегральна характеристика праці особистості, в ній виражається прагнення до самореалізації, до зростання і розвитку в сфері життєдіяльності. Вона в значній мірі стає мотивацією вдосконалення фахівців [7]. Професійна спрямованість – це професійно-значима риса, яка займає центральне місце в структурі особистості фахівця і обумовлює його індивідуальну і типологічну своєрідність. В більш широкому розумінні (в плані інтегральної характеристики праці) – це система емоційно-ціннісних відношень, що задає ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості, які спонукають до її ствердження в професійній діяльності та спілкуванні [7]. Вибір професії, або професійне самовизначення основа самоствердження людини в суспільстві, одне з головних рішень в житті. Професійне самовизначення є вибір, здійснюваний в результаті аналізу внутрішніх ресурсів суб'єкта і співвідношення їх з вимогами професії. Процес

самовизначення складає основний зміст розвитку особистості в ранній юності, формування професійної спрямованості утворює основний зміст самовизначення та шляхи досягнення успіху. Перша необхідна умова формування професійної спрямованості полягає у виникненні вибірково-позитивного ставлення особистості до професії або до окремої її сторони: виникнення суб'єктивного ставлення, а не об'єктивних зв'язків, які можуть мати місце між людиною і професією. При високому рівні спрямованості людини головним для неї є найбільш істотне в даній діяльності, те, в чому полягає її об'єктивне призначення. При низькому рівні спрямованості, – провідний мотив виражає потреба не стільки в діяльності, скільки в різних, пов'язаних з нею обставинах. Основний показник рівня спрямованості – змістовність і глибина професійного інтересу з урахуванням його положення в системі мотивів, що створюють професійну спрямованість. Без достатньо високого рівня професійної спрямованості неможлива оптимальна взаємодія між людиною і обраною нею працею [2;8].

Високий рівень професійної спрямованості – це та якісна особливість структури мотивів особистості, яка виражає єдність інтересів та особистості в системі професійного самовизначення, сприяє досягненню професійного та життєвого успіху. Вибір професії можна вважати виправданим лише в тому випадку, якщо активність особистості призведе до такого взаємовідношення між особистістю і працею, при якій успішно відбуватиметься подальший розвиток творчих сил людини. Також, це залежить і від характерологічних особливостей особистості, від якісної своєрідності і рівня розвитку її здібностей. Проте, в цьому взаємозв'язку професійної спрямованості, рис характеру і здібностей, провідна роль належить домінуючому мотиву. Відсутність достатньо глибокої професійної спрямованості у студентів не виключає можливості її формування в період навчання у ВНЗ. Завдання полягає в тому, щоб вибір професії виявлявся логічним наслідком поступового підвищення рівня професійної спрямованості, тобто формування в процесі навчання діяльнісно-сенсової єдності – збігу ціннісний-сислового (формування життєвих сенсів) і наочно-дієвого (вибір адекватною сенсу діяльності) аспектів діяльності, та досягнення професійного і життєвого успіху. Професійне і особистісне самовизначення мають дуже багато спільного, проте, можна виділити наступні відмінності: «професійне самовизначення» – поняття більш «конкретне», підкріплене офіційними документами; особистісне самовизначення є продуктом розвитку людини. Психологічне визначення, за Н. С. Пряжниковим, – це орієнтація суб'єкта в умовно виділеному індивідуальному просторі цінностей та змістів, орієнтація в можливих ідеалах самовизначення (когнітивна складова), переживання своєї невідповідності виділеним ідеалам і змістом розвитку, або ж почуття гордості за наближення до цих ідеалів (афективна, ціннісно-мотиваційна складова), а також вибір ідеалу (прагнення до конкретної цінності, сам процес пошуку змісту своєї праці і свого життя, яке є орієнтоване на певний ідеал, тобто дієва, поведінкова складова) [7].

Для виконання визначених завдань проведено експериментальне дослідження з метою вивчення психологічних властивостей та особливостей професійно-навчальної мотивації студентів I курсу ВНЗ фізико-математичного факультету. У дослідженні приймали участь студенти ВНЗ фізико-математичного факультету I курсу (денна форма навчання), що навчаються за спеціальностями «Фізика, математика». З метою виключення можливостей впливу на результати дослідження особливостей адаптаційного періоду (перше півріччя навчального року для студентів ВНЗ вважається адаптаційним періодом), дослідження було проведено у другому семестрі начального року. В результаті визначено, що за диференційно-діагностичним опитувальником Є. А. Клімова, у 45% студентів першого курсу фізико-математичного факультету денної форми навчання, вибір професії типу «Людина – знакова система». У 35%

студентів – вибір професії типу «Людина – людина», у 20% студентів – вибір професії типу «Людина – техніка».

Результати дослідження представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Вибір типу професії студентами I курсу

I курс фізико-математичного факультету		
Людина- знакова система	Людина- людина	Людина-техніка
45%	35%	20%

Згідно результатів дослідження за методикою вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т. І. Ільїної було визначено, що у 65% студентів домінує мотивація навчання за шкалою методики «Придбання знань» (прагнення придбання знань, допитливість); у 11% – мотиви за шкалою «Опанування професії» (прагнення опанувати фахові знання і сформувані професійно важливі якості); у 24% – мотиви за шкалою «Одержання диплома» (прагнення придбати диплом при формальному засвоєнні знань). Оскільки у 100% респондентів визначена переважна більшість мотивів за двома шкалам, то це свідчить про адекватний вибір студентами професії та задоволеності навчанням за вибраним фахом.

Результати дослідження представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Особливості мотивації навчання студентів I курсу ВНЗ

I курс фізико-математичного факультету		
Придбання знань	Опанування професії	Одержання диплома
65%	11%	24%

Проведене дослідження за методикою діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері О. Ф. Потьомкіної, надає підстави для наступних висновків. У 78% студентів домінують соціально-психологічні установки на «процес»; у 22% – на «результат»; у 51% – на «альтруїзм», у 49% – на «егоїзм». 85% студентів мають виражені соціально-психологічні установки на «працю»; 15% – на «гроші»; 63% – на «владу», 37% – на «свободу».

Результати дослідження представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Особливості соціально-психологічних установок в мотиваційно-потребнісній сфері студентів I курсу

I курс фізико-математичного факультету							
Орієнтація на процес	Орієнтація на результат	Орієнтація на альтруїзм	Орієнтація на егоїзм	Орієнтація на свободу	Орієнтація на владу	Орієнтація на працю	Орієнтація на гроші
78%	22%	51%	49%	37%	63%	73%	27%

За результатами опитування учасників експерименту за модифікованим тест-опитувальником емпатичних тенденцій (А. Мехрабіеном, Н. Епштейном) отримані наступні дані. У 20% студентів високий рівень емпатії; у 50% – середній; у 30% – низький.

Результати дослідження представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Показники емпатії студентів I курсу ВНЗ		
I курс фізико-математичного факультету		
Високий рівень емпатії	Середній рівень емпатії	Низький рівень емпатії
20%	50%	30%

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Теоретичний аналіз проблеми мотивації майбутніх викладачів фізико-математичних дисциплін, дає підстави для констатації того факту, що критеріями готовності до діяльності є стійкі мотиви вибору професії, сформована спрямованість на діяльність, глибоке володіння професійними знаннями, наявність умінь застосовувати теоретичні знання у розв'язанні практичних задач, розуміння професійних задач, їх значущості. Важливими факторами постають також чіткі уявлення про необхідні якості знань, вмінь, навичок, об'єктивна самооцінка професійно значущих якостей особистості, наявність умінь організації самовиховання, самовдосконалення, установка на активні та цілеспрямовані дії, налаштування на визначену поведінку в умовах розв'язання професійних завдань, стан задоволеності вибором професії, практичною діяльністю. Дослідники, які вивчають проблему формування готовності студентів ВНЗ до професійної діяльності, включають в її структуру такі компоненти, як мотиви вибору професії, позитивне ставлення до своєї професії, установка на професійну діяльність, професійно-значущі якості особистості; широкий обсяг знань, умінь і навичок; індивідуально-психологічні, емоційні та вольові властивості. Досягти цього можна завдяки цілеспрямованій діяльності всіх структур ВНЗ. Підготовку професіонала сучасні дослідники розглядають через розвиток у майбутніх фахівців професійного мислення, соціальної активності, креативності, професійної компетентності, критичності мислення, інноваційності, формування творчого потенціалу особистості, формування пізнавальної активності, психологічної культури. В результаті дослідження з метою вивчення особливостей мотиваційної та особистісної сфери майбутніх викладачів, визначено, що згідно результатів, отриманих за диференційно-діагностичним опитувальником Є. А. Клімова (ДДО), у студентів – адекватний вибір професії та задоволеності навчанням за вибраним фахом. Для цих студентів характерна виражена незалежність, товарицькість (контактність, прагнення до емоційних проявів під час спілкування як в групі, так і за її межами), уникнення боротьби (прагнення уникнути взаємодії, зберегти «нейтралітет» в групових суперечках і конфліктах, схильність до компромісних рішень). Вважаємо, що фахівцями служби психологічного супроводу закладів освіти необхідно проведення програм психологічного консультування, діагностики всіх учасників навчально-виховного процесу, а також розробка програм з оптимізації процесу мотивації майбутніх спеціалістів. На базі ВНЗ необхідно створювати інтегровані програми просвітницької та корекційної роботи для молоді. Ефективність цієї роботи визначається залученням до співпраці різних фахівців та поширенні інформаційної роботи з метою формування професійно-значущих якостей майбутніх педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабанова В.В. Представления студентов о будущем как аспект их личностного и профессионального самоопределения [Текст] / В. В. Барабанова, М. Е. Зеленова// Психологическая наука и образование. – М., 2002. –№2. – С. 28-41.
2. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи [Текст]/ Е. И. Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 144 с.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы [Текст] / Е. П. Ильин – Спб.: Питер, 2008. – 512 с.

4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения [Текст]/ Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
5. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание [Текст] / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
6. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов [Текст]/ С.П.Крягжде. – Вильнюс :Мокслас, 1981. – 195 с.
7. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение[Текст]/ Н.С.Пряжников. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 256 с.
8. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности[Текст]/ П. А. Шавир. – М.: Педагогика, 1981.– 96 с.

Надійшла до редакції 20.11.2014

Пухно С.В. Психологические аспекты мотивации будущих преподавателей физико-математических дисциплин.

В статье представлены результаты теоретического и экспериментального исследования психологических аспектов профессиональной мотивации студентов высших учебных заведений – будущих преподавателей физико-математических дисциплин и их психологических особенностей, а также – анализ современных психолого-педагогических исследований, которые посвящены вопросам, связанным с мотивацией учебной деятельности студентов учебных заведений разных типов. В статье представлен анализ понятия профессиональной направленности, как сложного психологического явления, которое характеризует психологическую готовность выбора направления будущей профессиональной деятельности, и профессионального самоопределения, как выбора той профессии, что наиболее отвечает индивидуальным особенностям человека.

Ключевые слова: *эмпатия, мотивы, мотивация, направленность, личностное и профессиональное самоопределение, профессиональная мотивация, профессиональная направленность, профессиональное становление, профессиональный успех*

Pukhno S.V. Psychological aspects of future teachers of physical and mathematical sciences motivation.

The article deals with the results of theoretical and experimental study of psychological aspects of university students professional motivation – future teachers of physical and mathematical disciplines and their psychological characteristics. Analysis of contemporary psychological and educational research, focused on issues related to the motivation of students' educational activity in educational institutions of different types. The paper presents analysis of the professional orientation concept as a complex psychological phenomenon that characterizes the psychological readiness to select the direction of future professional activity and professional self-determination as the choice of the profession that suits best to individual.

Keywords: *empathy, motives, motivation, focus, personal and professional self-determination, professional motivation, professional orientation, professional development, professional success.*